

De ontwikkeling van de sociale ongelijkheid

Sociale ongelijkheid is een veel omvattend begrip. In dit artikel wordt het vooral geoperationaliseerd als inkomensongelijkheid. Er wordt gekeken hoe de inkomensongelijkheid zich heeft ontwikkeld in de periode van 1959 tot 1987. De positie van enkele sociale categorieën, zoals de langdurig werklozen en andere bijstandontvangers, blijkt in verhouding te zijn verslechterd. De auteurs constateren echter dat er geen aanwijzingen zijn voor een snelle en scherpe toeneming van de inkomensongelijkheid.

MR. C.A. DE KAM – DRS. E.J. POMMER*

Mensen beschikken over een verschillende hoeveelheid individuele hulpbronnen, zoals opleiding, inkomen, vermogen en macht. De ongelijke verdeling van deze kenmerken is mede het resultaat van sociale processen. Het begrip *sociale ongelijkheid* doelt op een verschillende behandeling van mensen, die zowel in ongelijke kansen als in een ongelijke verwerving van de voor verdeling beschikbare goederen tot uitdrukking kan komen 1). De werking van de arbeidsmarkt speelt hierbij een centrale rol. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid noemde de arbeidsplaats het centrale punt in diverse verdeelingsprocessen 2). De recente discussie over de (vermeende) tweedeling van de maatschappij maakt duidelijk dat de toegang tot de arbeidsmarkt door velen bepalend wordt geacht voor de mate waarin mensen delen in de verworvenheden van de samenleving 3). De mate van sociale ongelijkheid kan in deze benadering worden afgemeten aan de ongelijke verdeling van de beschikkingsmacht over goederen en diensten (ongelijkheid van de verdeling van betaalde arbeid, inkomen en vermogens).

Bij sociale ongelijkheid gaat om de vraag wie in welke opzichten van elkaar verschillen. Om uitspraken te kunnen doen over de mate van sociale ongelijkheid, dient het begrip te worden geoperationaliseerd. Dit kan door een of meer kengetallen (*sociale indicatoren*) in te voeren. Zulke kengetallen kunnen betrekking hebben op de toegang tot de arbeidsmarkt, op de toegang tot de gezondheidszorg, op de huisvestingssituatie, op de relatieve deelname aan het onderwijs en dergelijke. Voorts dient een analyse-eenheid te worden gekozen. Dit kan bij voorbeeld zijn: personen, huishoudens, bepaalde sociale categorieën (werklozen, vrouwen) of geografische gebieden ('achterstandswijken').

Tijdens de grote economische depressie (1929) kwam met name in de VS de gedachte op om maatschappelijke gevolgen van de crisis te onderzoeken; daartoe werden gegevens verzameld. In de jaren dertig won ook de planingsgedachte veld: sturend ingrijpen van de overheid werd op tal van terreinen wenselijk geoordeeld, omdat de ongerichte uitkomsten van marktprocessen maatschappelijk niet langer aanvaardbaar werden geacht. Planning zou het middel zijn om de crisis te overwinnen en de toekomst in eigen hand te nemen. Bij de grotere overheidsrol op economisch terrein kan vooral worden gedacht aan di-

verse omvangrijke werkverschaffingsprojecten uit die tijd en aan de opvatting van Keynes en anderen dat de overheid door actief ingrijpen het niveau van de totale economische activiteit dient te reguleren.

Na de oorlog wordt deze opvatting gemeengoed. De sterke groei van de welvaart wordt dan algemeen gezien als het overtuigende bewijs voor de doeltreffendheid van een, op keynesiaanse leest geschoeid macro-economisch beleid van de overheid. In de jaren zestig bereikt het optimisme over de 'maakbaarheid' van de samenleving een sindsdien nimmer meer geëvenaarde omvang. Dat verklaart de grote belangstelling voor identificatie en kwantificering van sociale indicatoren die kunnen dienen als maatstaven om maatschappelijke ontwikkelingen te beschrijven en te sturen. De Nederlandse overheid richtte – mede onder invloed van dit denken – in het begin van de jaren zeventig het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) op. Sinds 1974 publiceert het SCP om het jaar een Sociaal en Cultureel Rapport, dat een beeld probeert te geven van de relevante stand van zaken in de samenleving (zowel van opvattingen onder de bevolking als van de stand van zaken op brede beleidsterreinen, waaronder arbeid, zorg, onderwijs en sociale zekerheid). Deze stand van zaken wordt beschreven met een groot aantal, zeer diverse, indicatoren. In het *Sociaal en Cultureel Rapport 1976* werden voor de eerste maal dertien indicatoren gepresenteerd, die samen een overzicht gaven van de toestand van de Nederlandse bevolking op sociaal en cultureel terrein ('welzijn') in 1974. Een vergelijkbaar overzicht voor 1983, waarbij negentien indicatoren zijn gehanteerd, is te vinden in het *Sociaal en Cultureel Rapport 1984* 4). Binnen de al-

* Werkzaam bij het Sociaal en Cultureel Planbureau, afdeling Systeemanalyse.

1) A. Vissers, E. Koopmans, F. Valkenburg en J. van Wezel, *Sociale ongelijkheid op de arbeidsmarkt*, *Sociologische Gids*, 1977, nr. 1, blz. 34.

2) Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Over sociale ongelijkheid*, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1977, blz. 124.

3) Beschouwingen over de relatie tussen hoge werkloosheid en sociale differentiëring zijn te vinden in: Sociaal en Cultureel Planbureau, *Sociaal en Cultureel Rapport 1986*, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1986, blz. 285-326.

4) Sociaal en Cultureel Planbureau, *Sociaal en Cultureel Rapport 1984*, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1984, blz. 259-271.

Tabel 1. Verklaringskracht van negentien indicatoren voor de verdeling en concentratie van welzijnsaspecten, 1974 en 1983 a)

Indicator	Score (ongunstig-gunstig)	1974	1983
Sociale status			
- inkomen	(laag - hoog)	0,70	0,67
- verricht betaald werk	(nee - ja)	0,56	0,63
- autobezit	(nee - ja)	0,59	0,62
- duurzame consumptiegoederen	(weinig - veel)	0,60	0,59
- opleidingsniveau	(laag - hoog)	0,54	0,57
- op vakantie geweest	(nee - ja)	0,39	0,41
Sociale activiteiten			
- beoefent sport	(nee - ja)	0,54	0,52
- lid van vereniging(en)	(nee - ja)	0,43	0,43
- doet vrijwilligerswerk	(nee - ja)	0,37	0,40
- hobby-activiteiten	(weinig - veel)	0,31	0,20
- uitgaansactiviteiten	(weinig - veel)	0,29	0,23
Wonen			
- aantal kamers	(weinig - veel)	0,51	0,50
- huurder/eigenaar	(huurder - eigenaar)	0,36	0,49
- woningtype	(flat - vrijstaand)	0,29	0,39
- verhuiscategorie	(hoog - laag)	0,19	0,15
Gezondheid			
- langdurige aandoeningen	(veel - weinig)	0,40	0,47
- psychosomatische klachten	(veel - weinig)	0,41	0,39
- ernstige aandoeningen	(veel - weinig)	0,29	0,26
- opgenomen in ziekenhuis	(ja - nee)	0,18	0,16
Verklaarde variantie	(in %)	20	21

a) Methode: principale-componentenanalyse zonder rotatie. Hoe hoger de score, hoe groter de betekenis van de betrokken indicator.

Bron: SCP, *Sociaal en Cultureel Rapport 1984*, blz. 423.

gemene leefsituatie van de bevolking zijn daarbij vier aspecten onderscheiden: sociale status, sociale activiteiten, wonen en gezondheid. Voor zover de in tabel 1 opgenomen indicatoren voor welzijn iets gemeenschappelijks hebben, wordt dit gemeenschappelijke het beste gekarakteriseerd door het inkomen (zie de hoogte van de scores). Inkomen lijkt wat dit betreft tussen 1974 en 1983 weinig aan verklarende kracht te hebben ingeboet. Daarmee vormt inkomen een goede indicator om de positie van een persoon of huishouden in de sociale rangorde te beschrijven. Wij baseren uitspraken over het verloop van de sociale ongelijkheid in deze bijdrage voor een belangrijk deel op de ontwikkeling van de inkomens(ongelijkheid). Doorgaans wordt in dit verband gekeken naar de verdeling van primaire en secundaire inkomens. Het is echter tevens van belang in hoeverre personen of huishoudens gebruik maken van (grotendeels) collectief gefinancierde goederen en diensten, en aanspraak maken op andere gebonden inkomensoverdrachten, zoals individuele huursubsidie en studiefinanciering. Het SCP merkt dit type (aan een voorziening gebonden) overdrachten aan als *tertiaire* inkomensbestanddelen.

Door het onderzoek naar veranderingen in de sociale ongelijkheid hoofdzakelijk toe te spitsen op de *inkomensongelijkheid* leggen wij onszelf belangrijke beperkingen op. Ook andere indicatoren komen (uiteraard) in meer- of mindere mate in aanmerking. Traditioneel in dit verband zijn beroep en opleiding; in combinatie met het inkomen geven zij de gangbare aanduiding voor iemands sociale respectievelijk sociaal-economische positie.

Het artikel is als volgt ingedeeld. Eerst wordt – aan de hand van verschillende meetinstrumenten – de ontwikkeling van de inkomensongelijkheid nader in kaart gebracht (periode 1959-1987). Vervolgens wordt afzonderlijk aandacht besteed aan het aantal echte minima en aan enkele kenmerken van de betrokken huishoudens (periode 1981-1987). Daarna worden enkele gegevens gepresenteerd over de verdeling van tertiaire inkomensbestanddelen (in 1983). Ten slotte volgen wat gegevens over omvang en duur van de werkloosheid (periode 1981-1986).

Inkomensontwikkelingen

Wij bespreken in deze paragraaf ontwikkelingen in de inkomensongelijkheid aan de hand van vier meetinstrumenten:

- het landelijke uitvoerig inkomensonderzoek van het CBS;
- gegevens uit landelijke enquêtes onder de bevolking;
- het (statische) koopkrachtcijfer van het CBS;
- het koopkrachtoverzicht van het CPB.

Het landelijke uitvoerig Inkomensonderzoek, 1959-1982

De belangrijkste bron van informatie over de personele inkomensverdeling is het landelijk uitvoerig Inkomensonderzoek (de 'Inkomensstatistiek') van het CBS.

Tabel 2 geeft de inkomensverdeling voor een reeks van peiljaren, die loopt van 1959 tot en met 1982. Inkomensontvangers zijn naar olopend besteedbaar inkomen ingedeeld in tien 10%-groepen ('decielen'). Tabel 2 toont het aandeel van elk van de 10%-groepen in het totale besteedbare inkomen van de betrokken jaren. De tabel laat onder meer zien dat het aandeel van de 40% van de inkomensontvangers met de laagste inkomens is toegenomen van 18% (in 1959) tot 23% (in 1982). Het aandeel van de top-30% is gedurende dezelfde periode teruggelopen van 55% (in 1959) tot 48% (in 1982). Merk op dat de daling van het aandeel van de hogere-inkomensgroepen (met 7%-punt) nagenoeg geheel is geconcentreerd in de tiende 10%-groep. Het aandeel van de 8ste en 9de 10%-groep is over de gehele beschouwde periode praktisch gelijk gebleven. Het beeld van inkomensnivellering dat uit tabel 2 naar voren komt, is in zekere mate geflatteerd, omdat het Inkomensonderzoek is gebaseerd op fiscale gegevens. Vooral de inkomensontvangers uit de hogere inkomensklassen hebben in de achter ons liggende periode gebruik gemaakt van bestaande mogelijkheden in de belastingwetgeving om het gemeten (belastbaar) inkomen te drukken. In dit verband moet niet alleen worden gedacht aan het benutten van aftrekposten en de omzetting van persoonlijke ondernemingen in besloten vennootschappen. Van belang is ook dat particuliere vermogenswinsten (woningen, aandelenpakketten) onbelast zijn, en niet in de statistiek verschijnen. Desondanks is het aannemelijk dat de inkomensverschillen tot in het begin van de jaren tachtig kleiner zijn geworden. De belangrijkste oorzaak is de uitbreiding en verbetering van de sociale zekerheid geweest.

Tabel 2. Inkomensaandeel per 10%-groep in het besteedbaar inkomen, 1959-1982

	1959	1964	1970	1975	1980	1982
1e 10%-groep	2	2	3	3	3	3
2e 10%-groep	4	4	5	5	5	5
3e 10%-groep	5	5	6	6	7	7
4e 10%-groep	7	7	7	8	8	8
5e 10%-groep	8	8	8	9	8	9
6e 10%-groep	9	9	9	10	10	10
7e 10%-groep	10	11	11	11	11	11
8e 10%-groep	12	12	12	12	12	12
9e 10%-groep	15	15	15	15	15	15
10e 10%-groep	28	27	25	22	22	21

Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Het aandeel van de inkomensontvangers in de tiende 10%-groep was in 1959 5,6 keer zo groot als dat van die in de derde 10%-groep. Dit verhoudingsgetal daalde tot 3,0 in 1982. Het verloop van deze ongelijkheidsmaatstaf illustreert de verkleining van de inkomensverschillen die tussen 1959 en 1982 plaatsvond. Nagenoeg alle inkomensontvangers zullen in de loop van hun leven een tijd lang deel uitmaken van verschillende sociale categorieën: bij voorbeeld achtereenvolgens werkende, uitkeringsont-

Tabel 3. Positie van enkele sociale categorieën in de inkomensverdeling, 1977-1983

	Aantal huishoudens (%)			Gemiddeld decielnummer			Variantie rondom het gemiddelde		
	1977	1981	1983	1977	1981	1983	1977	1981	1983
Bron inkomens a)									
- ambtenaar	14	14	13	7,7	7,5	7,6	3,9	4,3	3,6
- zelfstandige	8	6	6	6,4	6,8	7,3	7,3	9,1	8,5
- werknemer	45	44	35	6,2	6,3	6,6	6,3	6,4	5,4
- pensioenontvanger	16	16	19	4,0	4,1	4,6	4,7	5,1	6,2
- uitkeringsontvanger	9	13	16	4,4	4,4	4,3	5,2	4,9	4,1
- geen, onbekend	8	8	10	1,1	1,2	1,4	0,5	1,0	1,9
Opleidingsniveau a)									
- lager, voortgezet	-	60	59	-	5,0	5,0	-	6,6	6,4
- middelbaar	-	24	25	-	5,6	5,4	-	10,1	9,9
- hoger	-	16	16	-	7,2	7,7	-	8,8	6,2
Leeftijd a)									
- 18-26 jaar	27	27	24	3,7	3,6	3,1	6,9	6,9	6,0
- 27-44 jaar	31	33	34	7,2	7,1	7,1	5,0	5,3	5,0
- 45-64 jaar	26	24	24	6,4	6,4	6,5	6,5	6,3	5,9
- 65 jaar of ouder	16	16	18	3,9	4,1	4,4	4,7	5,5	5,9
Type huishouden b)									
- geen inkomens	7	6	9	1,0	1,0	1,0	0,0	0,0	0,0
- 1 volw., 1 ink., 0 kind	33	39	32	3,6	3,7	3,8	4,0	4,4	3,7
- 1 volw., 1 ink., 1+ kind	3	2	3	4,5	4,6	4,7	4,5	3,3	2,8
- 2 volw., 1 ink., 0 kind	18	14	17	5,8	5,7	5,9	4,6	4,8	4,7
- 2 volw., 1 ink., 1+ kind	26	20	20	7,3	7,0	7,0	3,2	3,2	3,1
- 2 volw., 2 ink., 0 kind	8	12	12	8,7	8,6	8,4	2,5	2,8	3,1
- 2 volw., 2 ink., 1+ kind	6	8	8	8,7	8,7	8,6	2,5	2,2	2,6
Totaal	100	100	100	5,5	5,5	5,5	8,2	8,3	8,2

a) Uitgegaan is van de persoon in het huishouden die het hoogste inkomen heeft.

b) Volw. = volwassene(n); ink. = inkomen(s).

Bron: 1977: CBS Woningbehoeftenonderzoek (1/3-deel); 12.006 huishoudens;
1981: CBS Woningbehoeftenonderzoek (1/3-deel); 14.439 huishoudens;
1983: SCP Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek; 5.728 huishoudens.

vanger, gepensioneerde. Individuen vertoeven – mede daardoor – niet permanent in dezelfde 10%-groep. Omdat thans onvoldoende inzicht bestaat in de (inkomens)mobiliteit van afzonderlijke inkomensontvangers, kunnen over dit type positieveranderingen geen betrouwbare uitspraken worden gedaan. Daarvoor is het nodig longitudinaal panelonderzoek te doen. In 1984 heeft het CBS twee van dergelijke onderzoeken gestart: het Inkomenspanelonderzoek en het Sociaal-economisch panel 5).

Landelijke enquêtes, 1977-1983

Gegevens over veranderingen in de inkomensverdeling kunnen ook worden geput uit enquêtes onder de bevolking. In het algemeen bevatten zulke enquêtes echter slechts globale vragen over de inkomenspositie van de ondervraagde huishoudens. In het Woningbehoeftenonderzoek (WBO) dat het CBS iedere vier jaar uitvoert in opdracht van het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, worden huishoudens uitvoerig ondervraagd over woonsituatie en woonwensen. Daarnaast bevat deze enquête een betrekkelijk uitgebreid blok vragen over de inkomenspositie van de ondervraagden. Een ander voorbeeld van een enquête met een tamelijk uitgebreide inkomensvraagstelling is het in opdracht van het SCP iedere vier jaar gehouden Aanvullend-voorzieningengebruik-onderzoek (AVO), waarbij huishoudens worden ondervraagd over het gebruik van tal van door de overheid aangeboden voorzieningen. Het is mogelijk om een beeld te geven van veranderingen in de relatieve positie van huishoudens door verdelingen uit het WBO'77, het WBO'81 en het AVO'83 te vergelijken (tabel 3). Uit een door het CBS gepubliceerde analyse concluderen wij dat – ondanks de gedeeltelijke non-respons op de inkomensvragen bij het WBO – globale indicaties over de inkomensontwikkeling rechtstreeks uit het WBO kunnen worden afgeleid 6). Het WBO'85 is pas in februari 1987 door het CBS vrijgegeven. Daarom konden in tabel 3 nog geen gegevens op basis van het WBO'85 worden opgenomen.

Huishoudens zijn voor de presentatie in tabel 3 eerst

naar oplopend secundair inkomen ingedeeld in 10%-groepen. Dat brengt mee dat de tabel uitsluitend uitspraken toelaat over (veranderingen in) de rangorde van de onderscheiden sociale categorieën in de inkomensverdeling (gemiddeld decielnummer) en de spreiding van deze categorieën over 10%-groepen (variantie rondom het gemiddelde). Er zij nogmaals op gewezen dat de onderscheiden sociale categorieën in de loop van de jaren een van samenstelling veranderende verzameling inkomensontvangers zullen omvatten.

Tabel 3 laat enige opvallende verschuivingen zien. Tussen 1977 en 1983 is de groep werknemers relatief sterk geslonken en is het aantal huishoudens met een sociale uitkering of pensioenuitkering sterk gestegen. Zelfstandigen, werknemers en pensioenontvangers zijn iets opgeschoven in de inkomensverdeling (hoger gemiddeld decielnummer) en pensioenontvangers zijn ongelijker over 10%-inkomens groepen zijn gespreid (grotere variantie). Bij de indeling naar leeftijd zien we dit verschijnsel terug. Bij werknemers en ambtenaren hebben zich geen echt opmerkelijke verschuivingen voorgedaan. Wel zijn werknemers iets in rangorde gestegen, terwijl de ambtenaren pas op de plaats hebben gemaakt. Bij de uitkeringsontvangers is de spreiding over 10%-groepen in de loop der jaren geringer geworden, waarschijnlijk mede onder invloed van kortingen op uitkeringen bij arbeidsongeschiktheid. Bij de indeling naar type huishouden zijn de veranderingen in de tijd relatief gering.

5) Zie voor een beschrijving van het landelijk uitgebreid Inkomensonderzoek van het CBS: G. Bruinooge en J.T.M. van Laanen, De personele inkomensstatistiek van het CBS: nieuwe ontwikkelingen, in: C.A. de Kam, C.J. Wiebrens en F.G. van Herwaarden (red.), *Bouwen voor inkomensbeleid en sociale zekerheid*, VUGA, Den Haag, 1987, blz. 182-197 (verschijnt in maart). In dit zelfde hoofdstuk worden ook de beide in 1984 door het CBS gestarte panelonderzoeken uitgebreid beschreven.

6) H. Berends-Ballast en J.P. de Kleijn, Inkomensverdeling; gegevens uit enquêtes of registraties, *Supplement Sociaal-economische Maandstatistiek*, 1985, nr. 5, blz. 19-24.

Het statische koopkrachtcijfer, 1970-1985

De koopkrachtoverzichten van het CPB zijn gedurende vele jaren de belangrijkste informatiebron voor koopkrachtontwikkelingen geweest. Zij geven de procentuele koopkrachtverandering voor een aantal inkomensniveaus en huishoudentypen. Koopkrachtoverzichten kunnen snel worden vervaardigd en worden op een relatief doorzichtige manier samengesteld (7). Dit zijn ongetwijfeld oorzaken van hun populariteit. Vanuit statistisch oogpunt zijn de koopkrachtoverzichten echter voor verbetering vatbaar. Eén van hun beperkingen is dat zij slechts betrekking hebben op een beperkt aantal vooraf gekozen huishoudenssituaties. Dit is met name een probleem indien de koopkrachtontwikkeling bij verschillende huishoudenssituaties grote verschillen vertoont. Een andere belangrijke beperking is dat alleen wordt gekeken naar de koopkrachtontwikkeling onder de veronderstelling van een *gelijkblijvende* sociaal-economische en demografische *positie*. In werkelijkheid hebben huishoudens echter te maken met tal van positiewijzigingen, zoals werkloos worden, van baan veranderen, samen gaan wonen, kinderen krijgen, een huis kopen. Dit soort positiewijzigingen heeft vaak verregaande gevolgen voor het inkomen van de betrokken huishoudens. Deze komen – 'ex post' – wel automatisch in het uitvoerige Inkomensonderzoek van het CBS tot uitdrukking, maar zij kunnen niet worden verdisconteerd in het gebruikelijke koopkrachtoverzicht van het CPB.

Om mogelijkheden te onderzoeken in hoeverre deze beperkingen kunnen worden verholpen, is in de zomer van 1983 op het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) het proefproject koopkrachtstatistiek van start gegaan. Daarbij zijn statistieken samengesteld voor de jaren 1977-1983 (8). Eind vorig jaar heeft het CBS voorlopige resultaten gepubliceerd over koopkrachtontwikkelingen in 1984 en 1985 (9).

In dit verband is het van belang dat men op twee manieren tegen koopkrachtveranderingen kan aankijken. In de eerste beschouwingswijze wordt gekeken naar de inkomensontwikkeling van bestaande personen van vlees en bloed. Alle positiewijzigingen die zij meemaken, vinden hun weerslag in het voor deze huishoudens bepaalde koopkrachtverloop. Dit noemt het CBS het *dynamische koopkrachtcijfer*. Het is gebaseerd op de waarneming van het inkomen – en veranderingen daarvan – bij een panel van personen met de bijbehorende huishoudensleden. Tot nu toe gerapporteerde dynamische koopkrachtcijfers hebben betrekking op de periode 1977-1981.

Het is ook mogelijk op een andere manier tegen koopkrachtveranderingen aan te kijken. Daarbij wordt niet gelet op personen van vlees en bloed, maar wordt gekeken naar sociaal-economische en demografische *posities* die personen (kunnen) innemen. In deze beschouwingswijze staat de koopkrachtontwikkeling van posities centraal. Dit noemt het CBS het *statische koopkrachtcijfer*; het beschrijft de koopkrachtontwikkeling die behoort bij bepaalde sociaal-economische en demografische posities.

Tabel 4 geeft statische koopkrachtcijfers voor de periode 1979-1985. Het gaat hierbij om de mediane koopkrachtverandering; de ene helft van de bevolking heeft een grotere (negatieve) verandering dan in tabel 4 is vermeld, de andere helft heeft een geringere (negatieve) verandering. Over de periode 1979-1985 is de koopkracht van huishoudens volgens tabel 4 met 14% gedaald.

Als huishoudens naar oplopend inkomen worden gerangschikt in vier groepen die elk een kwart van de huishoudens omvatten (25%-groepen), blijkt de geringste koopkrachtachteruitgang te zijn opgetreden bij de huishoudens met de lagere inkomens. Hierbij is uitgegaan van de positie die huishoudens in 1977 in de inkomensverdeling innamen. Naar inkomensbron onderscheiden is het koopkrachtverlies van de ambtenaren het grootste. Ook de koopkracht van werklozen is meer dan gemiddeld gedaald. Het geringste koopkrachtverlies hadden huishoudens met een ouderdomspensioen (-10%). Dat – niet in tabel 4 opgenomen – cijfer weerspiegelt de verbetering van de aanvullende pensioenen bij het cohort dat in de periode 1979-1985 de leeftijd van 65 jaar heeft bereikt. Een-

Tabel 4. Statische koopkrachtverandering, 1979-1985, excl. zelfstandigen

	Mediane koopkrachtverandering 1979-1985	
	gecumuleerd	gemiddeld per jaar
Inkomensklasse		
– eerste 25%-groep	-11%	-2,0%
– tweede 25%-groep	-13%	-2,3%
– derde 25%-groep	-15%	-2,6%
– vierde 25%-groep	-15%	-2,7%
Bron inkomen		
– werknemer	-12%	-2,1%
– ambtenaar	-18%	-3,3%
– pensioenontvanger (incl. arbeidsongeschikten)	-12%	-2,2%
– werkloze (incl. overige uitkeringsontvangers)	-15%	-2,7%
Type huishouden		
– eenpersoonshuishouden	-11%	-2,0%
– echtpaar zonder kinderen	-12%	-2,1%
– echtpaar met kinderen	-14%	-2,4%
– eenoudergezin	-13%	-2,4%
Aantal verdiemers		
– een	-12%	-2,1%
– twee	-15%	-2,6%
– drie of meer	-17%	-3,0%
Totaal	-14%	-2,4%

Bron: CBS, *Sociaal-economische Maandstatistiek*, 1986, nr. 11, blz. 8.

persoonshuishoudens en echtparen zonder kinderen gingen minder achteruit dan huishoudens van een ander type. Alleenverdieners kenden een relatief gunstiger koopkrachtontwikkeling dan huishoudens met meer dan één verdiener. Dit beeld weerspiegelt het kabinetsbeleid, dat erop was gericht om de positie van meerverdieners relatief zwaarder te treffen. In werkelijkheid veranderen de posities van mensen voortdurend. De gevolgen van deze positiewijzigingen komen – zoals in het voorafgaande werd toegelicht – *niet* in de gesimuleerde statische koopkrachtveranderingen tot uitdrukking. Het dynamische koopkrachtcijfer houdt wél rekening met de gevolgen van positiewijzigingen. Over de jaren vanaf 1981 zal het CBS eveneens dynamische koopkrachtcijfers berekenen. De resultaten daarvan komen echter pas in de tweede helft van 1987 beschikbaar.

Koopkrachtoverzicht, 1986-1987

In 1969 introduceerde het CPB het *koopkrachtoverzicht*. Dit instrument wordt veel gebruikt om de inkomensgevolgen van overheidsmaatregelen te laten zien. Koopkrachtoverzichten worden opgesteld voor fictieve huishoudens waarvan wordt verondersteld dat ze in twee achtereenvolgende perioden in een gelijke positie verkeren. Tabel 5 geeft een beeld van de berekende koopkrachtontwikkeling in de jaren 1986-1987. Deze wordt – behalve door de uitkomst van cao-onderhandelingen en het verloop van de consumptieprijzen – in zeer belangrijke mate bepaald door overheidsmaatregelen: wijzigingen van de fiscale en sociale wetgeving en beslissingen over arbeidsvoorwaarden voor het overheidspersoneel en werknemers in de gesubsidieerde en gepremieerde sector. Werknemers in de marktsector lopen volgens tabel 5 uit op het overheidspersoneel en de uitkeringsontvangers. Afgaande op de in achtereenvolgende jaren gepubliceerde koopkrachtoverzichten, wordt hiermee een trend ge-

7) Zie E.A. Bolhuis, *Koopkrachtoverzichten*, in: De Kam e.a., op.cit., blz. 129-140. Zie voorts: M. van Schaaijk, *Het koopkrachtoverzicht*, *ESB*, 13 juli 1983, blz. 616-620.

8) H. van de Stadt, A. ten Cate, A.J. Hundepool en W.J. Keller, *Koopkracht in kaart gebracht. Een statistiek van de inkomensdynamiek*, Statistische onderzoeken M 28, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1986.

9) Centraal Bureau voor de Statistiek, *Sociaal-economische Maandstatistiek*, november 1986, blz. 7-8.

Tabel 5. Koopkrachtverandering, 1986-1987

	Netto maandloon a)	1986 b)	1987 c)
Minimumloon	1.600	1 à 1,5	1,5
Modale werknemer-markt	2.200	2,5	3
Modale werknemer-overheid	2.200	1,7	2,5
2 x Modaal-markt	3.600	3,5	3,5
2 x Modaal-overheid	3.600	1,7	2,5
4 x Modaal-markt	6.200	2,5	3
Sociaal minimum (gezin)	1.600	1 à 1,5	1,5
Veeljarige echte minima	1.600 c)	0	0

- a) Eind 1986, inclusief toegerekend vakantiegeld; voor ambtenaren is het (2 x) modale inkomensniveau gelijkgesteld aan het overeenkomstige netto loon in de marktsector. Kinderbijslag is buiten beschouwing gelaten.
 b) Verandering in procenten t.o.v. voorafgaand jaar.
 c) Exclusief eenmalige uitkering.

Bron: Flip de Kam, Denivellereen mag weer, *Intermediair*, 1987, nr. 1-2, blz. 47.

continueerd die al aan het eind van de jaren zeventig is begonnen. Doordat bruto inkomens in de publieke sector al sinds 1981 nominaal zijn 'bevroren' (en eenmaal, in 1984, met 3% zijn verlaagd), hebben het overheidspersoneel en de uitkeringsontvangers bruto een achterstand van 10% tot 15% opgelopen (die netto overigens geringer is). In 1986 en 1987 is in de marktsector bovendien sprake van enige denivellering; er zijn aanwijzingen dat – met name door 'incidentele' loonsverbeteringen – de denivellering (ook *binnen* de marktsector) sneller plaatsvindt dan het koopkrachtoverzicht suggereert.

Koopkrachtoverzichten laten geen uitspraken toe over veranderingen in de personele inkomensverdeling. De oorzaak is – nog afgezien van de eerder genoemde beperkingen van het koopkrachtoverzicht – dat daarvoor in ieder geval ook bekend moet zijn hoeveel *werkelijk bestaande* huishoudens in de positie verkeren van de onderscheiden typen fictieve huishoudens. Dit laatste bezwaar wordt voor een deel ondervangen doordat het CPB kort geleden de ontwikkeling heeft voltooid van een inkomensinterpolatiemodel (10). Dat is een micromodel waarmee de gevolgen van overheidsmaatregelen worden nagegaan voor een verzameling (weliswaar fictieve) huishoudentypen waarvan per type bekend is hoeveel werkelijk bestaande huishoudens het bij benadering vertegenwoordigt. Het CPB heeft nog geen voor ons doel bruikbare resultaten van berekeningen met het inkomensinterpolatiemodel gepubliceerd.

De vloer van de inkomenspiramide

In 1980 is de Nederlandse taalschat verrijkt met het begrip 'echte minima'. Daarmee worden huishoudens bedoeld, bestaande uit één of meer personen, waarvan het gezamenlijke inkomen niet meer bedraagt dan de voor deze huishoudens geldende netto-bijstandsnorm. Deze huishoudens vormen de vloer van de inkomenspiramide. De in de Wet Aanpassingsmechanismen Minimumloon en sociale uitkeringen van 1980 geregelde gelijkstelling van de (netto) laagste sociale uitkeringen en het (netto) wettelijke minimumloon (*netto-nettokoppeling*) garandeert dat in beginsel geen enkel huishouden door deze inkomensvloer zakt. In 1981 ontvingen huishoudens die tot de echte minima behoorden voor het eerst een tegemoetkoming in het koopkrachtverlies (11). Met ingang van 1982 gold een vergelijkbare voorziening voor (kleine) zelfstandigen. Het aantal huishoudens in de categorie echte minima (exclusief zelfstandigen) steeg van 312.000 (in 1981) tot 791.000 (in 1986). Uit tabel 6 blijkt dat het aantal echte minima in 1987 ruim 2,5 maal zo groot is als in 1981. Wel is het stijgingstempo van het aantal echte minima sterk teruggelopen. Dit was in de jaren 1982-1985 achtereenvolgens 50%, 21%, 16% en 18%. Voor 1986 wordt een stijging met

Tabel 6. Volume echte minima, 1981-1987 a)

	1981	1982	1983	1984	1985	1986 b)	1987 b)
Aantal (x 1.000)	312	468	568	659	775	791	817
Index	100	150	182	211	248	254	262

- a) Exclusief zelfstandigen.
 b) Raming.

Bron: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, *Financiële nota sociale zekerheid 1987*, blz. 16.

Tabel 7. Huishoudens met een eenmalige uitkering, naar sociaal-economische groep en type huishoudens, 1983-1985

	1983	1984	1985
	%	%	%
Bron inkomens			
- werkloze	39	42	43
- bijstandsvanger	22	23	25
- gepensioneerde	25	23	21
- arbeidsongeschikte	8	8	8
- werknemer	4	3	2
- overig	1	1	1
Type huishoudens			
- eenpersoonshuishoudens	51	52	52
- eenoudergezin	18	18	21
- echtpaar met kinderen	14	14	14
- echtpaar zonder kinderen	17	16	13
Totaal aantal (x 1.000)	568	659	534

Bron: CBS, *Sociaal-economische Maandstatistiek*, 1986, nr. 9, blz. 50 en 1986, nr. 11, blz. 48.

slechts 2% geraamd. In de raming voor 1987 (817.000) ligt een toeneming van 3% besloten.

Van belang is ook *hoe lang* huishoudens tot de categorie echte minima behoren. In de loop van de periode 1981-1985 is het aantal echte minima dat gedurende twee of meer opeenvolgende jaren van de regeling gebruik maakte opgelopen van 70% naar 80%. Dit wordt verklaard doordat een relatief groot deel van de 'veeljarige' echte minima is aangewezen op uitsluitend een uitkering krachtens de Algemene Bijstandswet of de Algemene Ouderdomswet.

De toeslag voor echte minima heeft tot gevolg dat het koopkrachtverlies van de betrokken huishoudens wordt uitgesteld tot een later jaar. Indien de toeslag in latere jaren wordt afgebroken, blijft de koopkracht van deze 'oude gevallen' achter bij die van andere huishoudens die voor het overige in vergelijkbare omstandigheden verkeren. Door de afbraak van hun toeslag zitten veeljarige ('oude') echte minima in 1986 en 1987 op de nullijn, terwijl 'nieuwe minima' een koopkrachtstijging ervaren. Naarmate de algemene inkomensontwikkeling gunstiger is, kunnen de toeslagen voor 'oude minima' sneller worden afgebroken. Vanaf 1985 krijgt – gezien de algemene inkomensontwikkeling – een afnemend deel van de echte minima een eenmalige uitkering. Dit blijkt bij een vergelijking van de aantallen echte minima in tabel 6 met de aantallen op de totaalregel van tabel 7. In 1987 zullen van de geraamde 817.000 echte minima er volgens een schatting van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid nog slechts circa 140.000 aanspraak hoeven te maken op een koopkrachttoeslag. Het gaat hier om huishoudens die al sinds 1984 (of een vroeger jaar) tot de groep van de echte minima behoren. Koopkrachtbehoud kan in 1987 voor de betrokken minima worden bereikt door bescheiden toeslagen in vergelijking met die van voorafgaande jaren. De

10) M. van der Want, A. Verkade en M. van Schaaijk, *Inkomensinterpolatiemodel*, Centraal Planbureau, Den Haag, december 1986 (Onderzoeksmemorandum no 27).

11) Zie A.C.L. Back, Het echte-minimabeleid, in De Kam e.a., op.cit., blz. 71-91.

Tabel 8. Verdeling van enkele tertiaire inkomensbestanddelen naar inkomensklasse, 1983

Voorziening	Uitgaven (mln. gld.)	20%-groepen (%-aandelen)					
		totaal	1	2	3	4	5
Voortgezet onderwijs	6.700	100	2	7	20	38	33
Lager onderwijs	6.600	100	1	6	19	37	35
Objectsubsidies huurwoningen	2.200	100	11	16	19	31	23
Gezinsverzorging	1.300	100	21	44	16	14	5
Individuele huursubsidie	1.200	100	25	39	24	10	2
Openbare bibliotheken	600	100	10	9	16	32	33
Podiumkunsten	500	100	12	10	15	20	42
Sportaccommodatie	500	100	16	9	16	29	30
Musea	300	100	13	12	16	23	38
Totaal	19.900						

Bron: Sociaal en Cultureel Planbureau.

vraag of na 1987 nog een regeling nodig zal zijn, is sterk afhankelijk van de algemene inkomensontwikkeling, in samenhang met het gevoerde kabinetsbeleid.

Tabel 7 geeft een indruk van de samenstelling van de groep echte minima in de jaren 1983-1985. Bezien naar sociale groep valt het vooral op dat de groep met de laagste inkomens nauwelijks economisch actieven omvat. Bezien naar type huishoudens valt op dat alleenstaanden en vooral eenoudergezinnen sterk zijn oververtegenwoordigd.

Verdeling van het voorzieningengebruik

In de gebruikelijke koopkrachtoverzichten van het CPB, in het CBS koopkrachtcijfer en in het CBS landelijk uitvoerig Inkomensonderzoek ontbreekt het (meeste) inkomen dat personen en huishoudens genieten in de vorm van subsidies, en door gebruik te maken van door de overheid beneden de kostprijs ter beschikking gestelde goederen en diensten. Het gaat hierbij om zogenoemde tertiaire inkomensbestanddelen. In 1981 publiceerde het SCP een studie, waarin de verdeling van een groot aantal tertiaire inkomensbestanddelen wordt beschreven (12). Anderhalf jaar geleden heeft het SCP meer recente gegevens bekend gemaakt (13).

Tabel 8 geeft een beeld van de aan huishoudens toegekende overheidsuitgaven voor negen voorzieningen. In 1983 beliepen de daarmee gemoeide overheidsuitgaven in totaal f. 19,9 mrd. Tabel 8 laat zien hoeveel procent van de uitgaven terecht komt bij huishoudens, die naar oplopend secundair inkomen zijn gerangschikt in vijf 20%-groepen (14). De overheidsuitgaven voor lager en voortgezet onderwijs – met f. 13,3 mrd. veruit de belangrijkste post – worden toegerekend aan huishoudens met kinderen. Huishoudens van dit type worden (mede door de ontvangen kinderbijslag en de levensfase waarin het hoofd van het huishouden verkeert) vooral in de hoogste drie 20%-groepen aangetroffen. De overheidsuitgaven voor bibliotheken, sportaccommodaties, uitvoerende kunsten, musea en onderwijs komen in verhouding veel terecht bij huishoudens met hoge(re) inkomens. De belangrijkste oorzaak is dat huishoudens in 20%-groepen met een hoog rangnummer meer personen (kinderen) tellen. Daarnaast luidt de verklaring dat culturele voorzieningen vooral worden gebruikt door personen met een hogere opleiding. En (hoge) opleiding correleert sterk met (hoog) inkomen. De overheidsuitgaven voor individuele huursubsidie en de gezinsverzorging komen daarentegen vooral te goede aan huishoudens met lage(re) inkomens. Ook dat is niet verwonderlijk. De aanspraak op huursubsidie vermindert, naarmate het huishoudensinkomen hoger is. Boven een bepaald inkomensniveau bestaat daarop helemaal geen aanspraak meer. Ongeveer twee derde van de uren gezinsverzorging komt aan (hoog)bejaarden ten goede. Deze groep zit overwegend aan de onderkant van het

Tabel 9. Enkele gegevens over de geregistreeerde werkloosheid, 1981-1986

	1981	1982	1983	1984	1985	1986
Totaal aantal geregistreeerde werklozen (jaargemiddelde x 1000)	480	655	800	822	760	710
- waarvan langer dan 1 jaar (%)	18	22	44	53	54	55
- waarvan langer dan 2 jaar (%)	0	10	18	27	32	34
- waarvan vrouw (%)	33	32	31	32	35	36
- waarvan schoolverlater onder de 23 jaar	13	13	14	14	13	12
Geregistreeerde werkloosheid als % afhankelijke beroepsbevolking	11	14	17	17	16	15
- idem, voor vrouwen	12	16	18	19	18	17
- idem, voor mannen	10	13	16	16	15	13
- idem, voor onder de 23 jaar	19	26	31	32	29	25
- idem, voor 23-29 jaar	9	13	15	16	15	14

Bron: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, *Rapportage arbeidsmarkt 1986; De arbeidsmarkt in 1986.*

inkomensgebouw. Ook dat beeld vinden we in tabel 8 terug.

Een normatief ijkpunt is onmisbaar om de gevonden verdelingen te kunnen beoordelen. Dergelijke ijkpunten zijn ontwikkeld en toegepast voor de verdeling van tertiaire inkomensbestanddelen in 1977 (15). Daarbij is gecorrigeerd voor kenmerken van huishoudens die relevant zijn voor het gebruik, zoals bij onderwijs voor het kindertal. Ijking aan deze normen zwakt het in tabel 8 gepresenteerde beeld wat af. Wel blijft overeind staan dat huishoudens uit de hogere inkomensklassen nog steeds méér dan evenredig gebruik maken van onderwijs, recreatieve en sociaal-culturele voorzieningen. Zij maken minder dan evenredig gebruik van subsidies voor huurwoningen, maatschappelijke dienstverlening en de gezondheidszorg.

Omvang en duur van de werkloosheid, 1981-1986

Tabel 9 geeft enkele cijfers over omvang en duur van de werkloosheid. De geregistreeerde werkloosheid is tussen

12) Sociaal en Cultureel Planbureau, *Profijt van de overheid in 1977*, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1981.

13) Sociaal en Cultureel Planbureau, *Sociale en Culturele Verkenningen 1986*, Rijswijk, september 1985, blz. 26-28.

14) De 'modale werknemer' (bruto jaarloon in 1986 f. 40.000) wordt aangetroffen in de 7e 10%-groep, dus in de 'onderste' helft van de 4de 20%-groep.

15) G.J. van 't Eind, H. van Fulpen, E.J. Pommer, L.W. Ruitenbergh, *Profijtbeleid van de overheid*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Rijswijk, januari 1983 (Stukwerk nr. 3).

Tabel 10. Geregistreeerde werkloosheid en opleiding, 1983-1986 a)

Opleidingsniveau	Aantal in 1983 (x 1.000)	Aandeel b) (%)	Mutatie t.o.v. het voorgaande jaar (%)		
			1984	1985	1986
Basisonderwijs	327	23	8	-10	-2
Lager beroepsonderwijs	200		9	-10	-14
Middelbaar algemeen onderwijs	73	15	17	-5	-2
Middelbaar beroepsonderwijs	40		20	-13	-13
Hoger algemeen onderwijs	49	8	18	-2	-1
Hoger beroepsonderwijs	40		32	-5	-8
Universitair onderwijs	11	6	38	7	2
Totaal (inclusief overig)	802	16	13	-9	-6

a) Per 1 januari.

b) Als percentage van de relevante beroepsbevolking.

Bron: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, *Rapportage arbeidsmarkt 1986*, blz. 51.

1981 en 1984 ruimschoots verdubbeld en bereikte in het laatstgenoemde jaar een piek (822.000). Daarna zette een geleidelijke daling in. Het aandeel van de langer dan twaalf maanden ingeschreven werkzoekenden steeg van 18% (1981) tot 55% (1986). Meer dan een derde van alle geregistreeerde werklozen was vorig jaar al langer dan twee jaar zonder baan. Het aandeel van vrouwen in de totale werkloosheid is iets toegenomen, dat van schoolverlaters is wat gedaald.

Tabel 10 geeft een uitsplitsing van de geregistreeerde werkloosheid naar opleidingsniveau. De grootste dalingen traden de afgelopen jaren op bij personen met een lagere en middelbare beroepsopleiding. Opvallend is, dat in 1984 en 1985 alleen onder universitair opgeleiden de werkloosheid verder toenam, dwars tegen de algemene tendens in.

Enkele conclusies

De Nederlandse samenleving heeft een periode van pijnlijke aanpassingen aan de gewijzigde economische omstandigheden achter de rug. De verminderde groei van het nationaal inkomen, in combinatie met een toeneming van het aantal inkomensontvangers met ongeveer honderdduizend per jaar, kwamen in de eerste helft van de jaren tachtig tot uitdrukking in een scherpe daling van de koopkracht van veruit de meeste huishoudens. Er zijn inkomensoffers gebracht voor het economisch herstel. Daarnaast hadden de beleidsinspanningen van achter-eenvolgende kabinetten, die waren gericht op gezondmaking van de collectieve sector, soms ingrijpende gevolgen voor het aanbod van hoofdzakelijk collectief gefinancierde goederen en diensten en voor de hoogte van inkomensoverdrachten in het kader van de sociale zekerheid. Van vele kanten is het vermoeden uitgesproken dat de aangeduide ontwikkelingen gepaard zijn gegaan met een toeneming van de sociale ongelijkheid. Sommigen hebben deze mening met grote stelligheid en zonder voorbehoud naar voren gebracht. Pogingen om zulke beweringen te toetsen aan – gekwantificeerde – indicatoren voor de ontwikkeling van de sociale ongelijkheid, lijdten spoedig schipbreuk, aangezien het begrip sociale ongelijkheid moeilijk met adequate indicatoren valt te operationaliseren. In deze bijdrage hebben wij de vraagstelling ingeperkt tot een onderzoek naar enkele ontwikkelingen in de (personele) *inkomensongelijkheid* en naar het aantal *echte minima* en *werklozen* en enkele van hun kenmerken.

Op basis van gegevens uit het landelijk uitvoerig Inkomensonderzoek van het CBS stellen wij vast dat in de periode 1959-1982 de 'over-all'-ongelijkheid van de personele inkomensverdeling voortdurend is afgenomen, zij het in af-

zwakkend tempo (tabel 2). Met daarbij de kanttekening dat door het gebruik van fiscale gegevens de inkomensontwikkeling van de hoogste inkomensklassen mogelijk is onderschat. Op basis van gegevens uit twee landelijke enquêtes onder de bevolking kan voorzichtig worden geconcludeerd dat de relatieve positie van door ons onderscheiden sociale categorieën in de periode 1977-1983 niet drastisch is veranderd (tabel 3). Onze resultaten weerspiegelen wel de afbraak van werkgelegenheid in de marktsector en bevestigen de ook door het CBS geregistreeerde relatieve verbetering van de inkomenspositie van (de jongere) 65-plussers en de achterblijvende inkomensontwikkeling van het overheidspersoneel.

Voor de periode na 1983 zijn momenteel alleen cijfers beschikbaar die zijn vervaardigd met de gebruikelijke koopkrachtoverzichten. Daarnaast heeft het CBS zeer recent enkele statistische koopkrachtcijfers gepubliceerd (voor de periode 1984-1985). Met name de koopkrachtoverzichten suggereren dat de inkomens – die behoren bij constant gehouden posities – de afgelopen jaren uit elkaar zijn gegroeid (tabel 5). Die ontwikkeling is ook dit jaar actueel. Volgens de hier gebruikte maatstaf wijst dit op een toenemende sociale ongelijkheid. Voorzichtigheid is echter geboden. Uit een door het CBS gemaakt overzicht van de inkomensveranderingen in de periode 1981-1983 blijkt namelijk dat een tamelijk uiteenlopende inkomensontwikkeling van diverse sociale categorieën heel wel samen kan gaan met een geringe afneming van de 'over all'-ongelijkheid van de personele inkomensverdeling.

Het beschikbare, hier gepresenteerde cijfermateriaal laat dus uiteenlopende conclusies toe over het verloop van de sociale ongelijkheid. In ieder geval zijn – met de door ons gehanteerde indicatoren, die overigens duidelijke beperkingen kennen – geen aanwijzingen gevonden dat er in Nederland op dit moment reeds sprake is van een snelle en scherpe toeneming van de sociale ongelijkheid. Wel zijn er duidelijke aanwijzingen dat de positie van enkele sociale categorieën in verhouding is verslechterd: naar inkomensbron gaat het met name om (langdurig) werklozen en (andere) bijstandsonvangers. Naar huishoudentype gaat het daarbij in verhouding vaak om eenoudergezinnen en gezinnen met twee of meer verdieners.

**Flip de Kam
Evert Pommer**